

Om partiella finska reformer rörande unga förbrytare

*Föredrag hållet vid Kriminalistföreningens i Finland
möte den 3 november 1975.*

Av justitierådet HENRIK GRÖNQVIST, Helsingfors

I Finland planeras såsom känt en helhetsreform av strafflagstiftningen. Denna uppgift har anförtrotts en straffrättskommitté som tillsattes år 1972. Uppgiften är omfattande och krävande, och därför är det självklart att slutliga resultat ej kan uppnås inom en snar framtid. Medan helhetsreformen förbereds, och medan man inväntar dess realisering, kan man dock inte lämna den straffrättsliga lagstiftningen i ett fullständigt dödläge, utan lagstiftningen måste förbättras och utvecklas också med utgångspunkt i dess nuläge, genom partiella reformer, som naturligtvis i mån av möjlighet skall stå i samklang med grundlinjerna i helhetsreformen.

På detta område för partiella reformer verkar bl. a. den sk. kriminalarbetsgruppen, som också den tillsattes år 1972, och vars uppgift är att förbereda „reformer av det straffrättsliga påföljdsystemet vilka bör realiseras i brådskande ordning“. Arbetsgruppen är varken kommitté eller kommission utan en relativt flexibel grupp, vars medlemmar representerar justitieministeriets lagstiftningsavdelning, justitieministeriets fängvårdsavdelning, rättspolitiska forskningsanstalten och domstolsväsendet. Gruppens personsammansättning har under de gångna tre åren växlat något, närmast beroende på arten av de frågor som varit under behandling, men grundsammansättningen har bibehållits. Medlemmarnas antal har varierat från 5—7.

I arbetsgruppen har hittills behandlats följande frågor: villkorligt straff (en proposition i frågan avläts till riksdagen 31.10. 1975 och på basen av denna godkände riksdagen en ny lag, som trädde i kraft 1.4.1976), straffmätning (en proposition härom avläts till riksdagen 14.11. 1975), brottskonkurrens, övervakning av förbrytare och unga förbrytare. I detta föredrag kommer jag att redogöra för kriminalarbetsgruppens förslag till partiell reform av lagstiftningen rörande unga förbrytare.

Lagen om unga förbrytare gavs år 1940 och trädde i kraft 1.1. 1943. Under den tid av över 30 år som lagen har varit i kraft, har inte nämnvärda förändringar gjorts i den. Under de senaste tio åren har dock utvecklandet av lagstiftningen rörande unga förbrytare varit föremål för utredning i flere olika sammanhang bl. a. i ungdomsbrottslighetskommissionen (betänkande 1966: A 2),

i ungdomsbrottskommittén (betänkande 1970: A 9) och i kriminalvårdskommittén (betänkande 1972: A 1). Till några lagändringar har dessa utredningar dock ej lett.

Och nu behandlas alltså frågan av kriminalarbetsgruppen och det förefaller som om man äntligen skulle avancera från ord till handling. Redan sommaren 1973 fick arbetsgruppen klart ett förslag till partiell reform av lagstiftningen rörande unga förbrytare, vilket hade utarbetats i form av en regeringsproposition i frågan. Därefter har laggranskningsrådets utlåtande införskaffats och i april 1975 gav kommissionen rörande socialvården av barn och unga sitt utlåtande över arbetsgruppens reviderade propositionsförslag. Det vore önskvärt att propositionen skulle avlätas till riksdagen så snabbt som möjligt, men detta ligger naturligtvis utom arbetsgruppens påverkningsmöjligheter.

Grundorsaken till planeringen av de reformer som nu föreslås har den omständigheten varit, att frihetsstraff uppenbart nyttjas såsom påföljd för unga förbrytare i större utsträckning än vad som kan anses vara ändamålsenligt. T. ex. år 1971 var av alla dem som dömdes till frihetsstraff c. 12 % sådana, som vid tidpunkten för brottets begående ännu ej fyllt 18 år, och c. 18 % var 18—20 år vid brottets begående. Sammanlagt c. 30 % av alla till frihetsstraff dömda var således under 21 år. Fastän en betydande del, c. 60 %, av dessa straff var villkorliga, måste man dock konstatera att det antal personer som årligen blir insatta i straffanstalt på grund av brott, som de gjort sig skyldiga till innan de fyllt 21 år är betydande. Ett helt exakt antal kan man i detta fall inte framlägga på grund av bristfälligheter i statistikföringen, och bl. a. på grund av att man ej utan omfattande forskning kan klarlägga i vilken utsträckning en dom för ett „ungdomsbrott“, som ursprungligen har varit villkorlig, sedermera förordnas att gå i verkställighet.

I vissa länder är det antingen helt förbjudet att döma en person är under 18 år till ovillkorligt frihetsstraff, eller också får sådant straff ådömas endast av vägande skäl. Man har ansett att det särskilt för en ung persons framtida utveckling är menligt att utstå ett ovillkorligt frihetsstraff med alla dess biverkningar. Det förefaller även som om begäendet av brott, särskilt förmögenhetsbrott, är en företeelse som hör samman med en viss utvecklingsperiod och en viss ålder, och som vanligen går över, så att endast en liten del av ungdomsbrottslingarna ännu som fullvuxna håller sig till sina tidigare vanor. Ett insättande i straffanstalt vid denna kritiska ålder kan därför t.o.m. ha en brottsökande effekt.

Ett av syftemålen med det förslag som kriminalarbetsgruppen utarbetat är just att ersätta de ovillkorliga frihetsstraff som ådöms unga förbrytare med andra påföljder. Samtidigt anser

arbetsgruppen att man ifråga om dem som är under 18 år, effektivare än vad som nu är fallet, borde tillämpa barnskyddslagens stödåtgärder. Framställt på ett mer konkret sätt berör arbetsgruppens förslag följande frågor: åtalseftergift, domseftergift, ersättning av fängelsestraff med böter, en märkbar inskränkning av nyttjandet av ovillkorligt frihetsstraff ifråga om personer under 18 år och — såsom en ändring av närmast teknisk natur — förfarandet ifråga om förordnande till ungdomsfängelse.

Enligt gällande lag kan en ung förbrytare erhålla åtalseftergift för ett brott som han begått innan han fyllt 18 år, om brottet bör anses ha skett av oförstånd eller tanklöshet och om skälig anledning finns anta att gärningsmannen skall låta sig rätta utan att han dömes till straff. En tilläggsförutsättning är att det straff som stadgats för gärningen ej är strängare än böter eller tre månader fängelse.

Detta särskilda åtalseftergiftsstadgande, som gäller för förbrytare under 18 år, tillämpas i praktiken relativt sällan. Orsaken härtill torde vara det låga straffmaximum, 3 månader fängelse, som utgör en av stadgandets tillämpningsförutsättningar. Endast få av de brott som är typiska för unga faller inom så milda straffstadganden. Därför tillämpar åklagarna det allmänna åtalseftergiftsstadgandet även på unga.

Enligt propositionsförslaget skulle tillämpningsområdet för det särskilda åtalseftergiftsstadgandet för unga i många avseenden betydligt utvidgas. Först och främst skulle stadgandet komma att omfatta alla unga förbrytare, alltså alla som är under 21 år, och ej såsom i detta nu endast dem som är under 18 år. För det andra skulle den tre månaders gräns ifråga om fängelsestraff, som nämnes i gällande lag, höjas till sex månader. Och för det tredje skulle ur lagrummets tillämpningsförutsättningar utelämnas antagandet om att gärningsmannen låter sig rätta även om han ej ställes under åtal. Erforderliga uppgifter för ett antagande av detta slag står ej åklagaren till buds, varför han är tvungen att grunda sitt avgörande nästan uteslutande på sin egen uppfattning. Därtill ger uttrycket i gällande lag enligt arbetsgruppens mening en vilseledande uppfattning om straffets specialpreventiva verkan.

I det särskilda stadgandet om domseftergift ifråga om ung förbrytare stadgas i detta nu, att straff för ung förbrytare kan efterges för sådan gärning som han begått innan han fyllt 18 år om för brottet enligt rättens prövning ej strängare straff skulle följa än böter eller fängelse högst 6 månader. I detta fall förutsättes dessutom, liksom ifråga om eftergivande av åtal, att brottet bör anses ha skett av oförstånd eller tanklöshet och att skälig anledning finns att anta att gärningsmannen skall låta sig rätta utan att han dömes till straff.

Arbetsgruppen föreslår att även tillämpningsområdet för domseftergiftsstadgandet utvidgas så att stadgandet skulle gälla alla unga, dvs. alla gärningsmän under 21 år och ej endast under 18 år. Likaledes föreslås att även ur detta stadgande skulle uteslutas antagandet om att gärningsmannen skulle låta sig rätta även utan straff, då ej heller domstolen har hållbara grunder för ett sådant antagande, men även av den orsaken att en domseftergift ej längre — såsom nu är fallet — skulle medföra att den åtalade blir helt utan påföljd. Arbetsgruppen föreslår nämligen att om förutsättningarna för domseftergift är uppfyllda, domstolen skall döma den unga förbrytaren att erhålla straffvarning, om allmän fördel ej fordrar att annan straffart nyttjas.

Arbetsgruppen har stannat för att föreslå att denna nya påföljdsart, straffvarning, tas i bruk då domseftergift i detta nu ej uttryckligen inbegriper ett auktoritativt fördömande av brottet från samhällets sida. Då straffvarningen skulle ges genom domstolens beslut skulle detta klart visa att samhället verkligen fördömer gärningen, fastän det ej anses nödvändigt att på grund av brottet skrida till strängare åtgärder. Straffvarningen skulle även antecknas i straffregistret, men anteckningen skulle kunna avlägsnas ur registret inom en betydligt kortare tid än andra straff, t. ex. efter ett år. En följd av anteckningen i straffregistret skulle vara att domstol, ifall den till straffvarning dömdes inom en viss kort tid skulle göra sig skyldig till nytt brott, vederbörligen skulle kunna beakta påföljden. I detta nu vet domstolen ej alltid ifall den åtalade måhända tidigare erhållit domseftergift, vilket nedsätter effekten av den varning, som även domseftergiften enligt gällande lag de facto inbegriper.

Såsom jag redan nämnde föreslår arbetsgruppen att domstolen „skall döma“ den åtalade till straffvarning, då förutsättningarna därtill är för handen. Detta innebär att straffvarningen bör ställas i främsta rummet vid prövning av lämplig påföljd. I vissa fall kan brottet dock vara av den art att den allmänna fördel, som hänför sig till upprätthållandet av straffsystemets allmänpreventiva effekt, utgör hinder för dömandet av straffvarning, även om gärningsmannen skulle ha förövat sitt brott av oförstånd eller tanklöshet. Om situationen vore denna skulle den åtalade i stället för straffvarning dömas till böter eller fängelse.

Enligt strafflagens 3 kap. 5 § 2 mom. kan domstol på särskilda skäl avvika från straffart som stadgas i straffstadgandet, bl. a. så att böter kan ådömas i stället för fängelse. Detta stadgande gäller nog i och för sig såväl unga som fullvuxna förbrytare, men dess tillämpning förutsätter alltid särskilt skäl, som domstolen bör nämna i domen. Enligt arbetsgruppens mening är tillämpningsområdet för detta stadgande i vissa fall alltför begränsat med tanke på unga förbrytare. På denna grund föreslår arbets-

gruppen ett särskilt stadgande om att domstol får döma en ung förbrytare till böter i stället för till fängelse, fastän de särskilda skäl som berättigar till en tillämpning av stadgandet i strafflagen ej eljest skulle vara för handen. Specialstadgandet skulle tillämpas i de fall då ett frihetsstraff, med beaktande av de omständigheter som framgått i målet, skulle te sig oändamålsenligt.

Ådömandet av frihetsstraff för personer under 18 år har, på samma sätt som då fråga är om fullvuxna förbrytare, baserat sig på uppfattningen om frihetsstraffets förbättrande verkan på gärningsmannen. Ett uttryck för denna uppfattning är bl. a. stadgandet i lagen om unga förbrytare, som möjliggör en förlängning av den strafftid, som ådömts en ung förbrytare, då han förordnats att utstå sitt straff i ungdomsfängelse, för att reservera en tillräckligt lång tid för uppfostran. Grunderna för denna uppfattning har dock visat sig vara felaktiga. Verkställigheten av ett frihetsstraff förbättrar ej heller ifråga om en person, som är yngre än 18 år, möjligheterna att klara av de svårigheter, som uppstår då strafftiden utgått. Snarare förefaller det som om ett insättande i fängelse ökar återfallsrisken. De sociala problem som personer under 18 år har, kan alltså ofta lösas med andra medel. På denna grund borde ett ådömande av ödesdigra frihetsstraff ifråga om dem, som hör just till denna åldersgrupp, undvikas så långt som möjligt. Ett ådömande av frihetsstraff skulle därför så gott som uteslutande få grundas på allmänpreventiva synpunkter.

På nämnda grunder föreslår arbetsgruppen att en brottsling, som ej fyllt 18 år vid tidpunkten för brottets begående, ej skulle få dömas till ovillkorligt frihetsstraff, om inte synnerligen viktig allmän fördel så kräver. Med uttrycket „synnerligen viktig allmän fördel“ vill man betona att ett ovillkorligt frihetsstraff borde utdömas endast i undantagsfall. I motiveringerna till sitt förslag nämner arbetsgruppen såsom exempel ett fall, då en person, som är under 18 år, men detta till trots har en stark vilja, har verkat såsom ledare för äldre brottslingar som gjort sig skyldiga till allvarliga brott. Allmänheten skulle knappast finna det rättvist att de som letts i detta fall skulle dömas till kanske rentav stränga frihetsstraff och deras ledare, på grund av sin ålder, endast till ett villkorligt straff.

I jämförande syfte kan nämnas att motsvarande stadgande i svensk lag tillämpats så, att årligen endast 30—40 personer som är under 18 år avtjänat ovillkorligt frihetsstraff. I Finland däremot dömdes år 1971 643 brottslingar, som vid tidpunkten för brottets begående var under 18 år, till ovillkorligt frihetsstraff. Majoriteten av dem blir visserligen förpassade till straffanstalt först då de fyllt 18 år, då verkställigheten av straffet av olika orsaker kan fördröjas. Trots detta fanns i straffanstalterna t. ex.

1.10.73 sammanlagt 66 personer som ej ännu denna dag hade fyllt 18 år. På grund av olikheterna i metoderna i fråga om statistikföring är det visserligen ej möjligt att göra direkta jämförelser rörande bruket av nyttjade kriminalpolitiska medel i Finland och de övriga nordiska länderna. Det är dock synnerligen sannolikt att i Finland mångfaldigt flere personer, som vid tidpunkten för sitt brott var under 18 år, tas in i straffanstalter än i de övriga nordiska länderna tillsammans. I Norge och Danmark ersätter man ej i nämnvärd grad frihetsstraff med placering av unga förbrytare i andra anstalter. I Sverige däremot placeras unga personer som gjort sig skyldiga till brott i anstalter på sociala grunder, men ej i tillnärmelsevis lika stor utsträckning, som hos oss personer som begått brott innan de fyllt 18 år intas i straffanstalter. Trots att man aldrig blint skall efterapa utländska förebilder ger dessa fakta dock anledning till eftertanke.

Såsom känt är en del av de dömda unga förbrytarna nu placerade i ett särskilt ungdomsfängelse, en del avtjänar åter sitt straff såsom vanligt fängelsestraff. I och för sig förefaller det ej nödvändigt att en särskild anstalt upprätthålles endast för vissa unga fångar, då de straffarter som står till buds är de samma såväl för fullvuxna som för unga. Då anordnandet av vissa särskilda åtgärder ifråga om unga lämpligast går för sig inom samma anstalt, och då ungdomsfängelset lämpar sig som sådan anstalt, anser arbetsgruppen dock ej att det tillsvidare finns skäl att avskaffa ungdomsfängelset. Det kan i detta sammanhang nämnas att Danmark redan har avstått från en särskild ungdomsfängelsepåföljd, att i Norge till stortinget avlåtits en proposition om upphävande av ungdomsfängelsesystemet och att man i Sverige överväger samma sak.

Beslut om placering i ungdomsfängelse har allt sedan 1940 års lagstiftning trädde i kraft fattats av fängelsedomstolen. Då lagen stiftades ansåg man att i den myndighet, som skulle förordna om placering i ungdomsfängelse och som hade att nyttja fri prövning i relativt stor utsträckning, förutom lagfaren sakkunskap även sakkunskap från fångvårdens och medicinens områden skulle vara representerad. Då strafftiden för den som placerades i ungdomsfängelse ursprungligen förlängdes med antingen ett eller två år, beroende på straffart, var det motiverat att ett organ med karaktär av domstol fattade beslutet om förordnande till ungdomsfängelse. Man ansåg att fängelsedomstolen, som grundats år 1932 och som hade till uppgift att behandla frågor rörande internering av farliga återfallsförbrytare i tvångsinrättning, hade lämplig sammansättning. Den obligatoriska förlängningen av strafftiden för den som förordnas till ungdomsfängelse avskaffades dock redan år 1953, och redan för flera år sedan har man helt frångått nyttjandet av den fakultativa förlängningen

av ungdomsfängelsetiden. Fängelsedomstolens uppgift har därför enbart bestått i att fatta beslut om den unga brottslingens placering antingen i ungdomsfängelse eller i allmän straffanstalt.

Om övriga till frihetsstraff dömda personers placering beslutar justitieministeriets fångvårdsavdelning, som till sitt förfo- gande har samma sakkunskap som fängelsedomstolen. Sitt av- görande om fångens placering baserar fångvårdsavdelningen, liksom även fängelsedomstolen, på uppgifter som i undersök- ningar införskaffats om den dömdes personliga egenskaper och förhållanden. Då det är svårt att påvisa saklig skillnad mellan beslut om placering av ung respektive fullvuxen fånge, kan en- ligt arbetsgruppens mening uppgiften att fatta beslut om place- ring av de unga, som förpassas att avtjäna sitt straff i anstalt, överföras från fängelsedomstolen till justitieministeriet. På detta sätt skulle förfarandet bli enklare och snabbare och även kost- naderna mindre. Enligt arbetsgruppens förslag skulle stadgandet om fakultativ förlängning av strafftiden för person som förord- nas till ungdomsfängelse, vilket i praktiken redan fallit ur bruk, även formellt upphävas, och beslut om ung förbrytares placering i ungdomsfängelse skulle fattas vid justitieministeriets session. Härvid kunde, innan beslutet om placering fattas, den dömda höras vid fångvårdsavdelningen, på samma sätt som i detta nu sker vid fängelsedomstolen.

Jag nämnde redan i början att kommissionen rörande social- vård av barn och unga i april 1975 givit sitt utlåtande över krimi- nalarbetsgruppens förslag. I utlåtandet konstaterar kommissio- nen att lagförslagets centrala strävanden och reformförslag väl uppfyller de förväntningar, som de personer som inom social- vården är verksamma med minderåriga ställt på en partiell re- form av ifrågavarande lagstiftning. Kommissionen anser dock, att det är av synnerlig vikt att de reformer som avses i lag- förslaget ej realiseras förrän den socialvård som avser minder- åriga har garanterats möjligheter att utveckla erforderliga stöd- åtgärder. Detta är onekligen ett synnerligen tungt vägande argu- ment med tanke på möjligheterna för att hela reformen lyckas. På deras vägnar som är verksamma inom straffrätten, uttrycker jag den fromma förhoppningen, att dessa reformer inom social- vården kunde realiseras så snabbt som möjligt, så att det förslag, som föreligger färdigt ifråga om en partiell reform av lagstift- ningen rörande unga förbrytare, kunde överlämnas till riksdagen för handläggning.

Henrik Grönqvist